

WPROWADZENIE

Gender studies jako dyscyplina naukowa zaczęła się rozwijać w zachodnim świecie akademickim, kształtując się na gruncie ruchów kobiecych oraz idei drugiej fali feminizmu lat siedemdziesiątych XX wieku. Można uznać, że to przede wszystkim ówczesna sytuacja polityczna sprawiła, iż dyscyplina ta zagościła na polskich uniwersytetach dopiero ponad dwie dekady później. Początkowo uprawiana przez wąskie grono, z upływem czasu zaczęła wzbudzać coraz większe zainteresowanie. Obecnie problematyką gender studies zajmuje się kilka ośrodków badawczych w Polsce, a największe uniwersytety oferują swym studentom kursy i specjalizacje z zakresu tożsamości płci kulturowej. Nie sposób nie wspomnieć, iż zarówno ta dyscyplina, jak i idee feministyczne wciąż budzą w Polsce wiele kontrowersji i zastrzeżeń; nie tylko w świecie akademickim, ale również w sferze publicznego dyskursu obydwie terminy mogą być postrzegane jako ambiwalentne oraz pejoratywne. Po pierwsze, po części źródłem tej sytuacji jest krótka tradycja gender studies w Polsce, co implikuje w dużej mierze korzystanie z dorobku zachodnich naukowiek i naukowców, który to dorobek nie zawsze wpisuje się w kontekst polskich realiów. Po drugie, przyczynia się do tego również specyficzna sytuacja polskiego społeczeństwa, które z jednej strony silnie już zinternalizowało zachodni system wartości, lecz z drugiej strony wciąż jest pod zdecydowanym wpływem tradycyjnych i konserwatywnych idei¹. Sytuacja taka stanowi zatem ambitne i zarazem fascynujące wyzwanie dla naukowiek i naukowców, aby studia z zakresu tożsamości kulturowej zostały pogłębione o polskie doświadczenie. Takie jest też główne założenie niniejszej publikacji.

Pomysł przygotowania niniejszej książki nawiązuje do dwóch założeń. Wybór tak szeroko zakrojonej tematyki pokazuje z jednej strony rozwój zainteresowania kategorią gender w wielu subdyscyplinach/dyscyplinach naukowych, a z drugiej – unaocznia, jak kategoria ta zmieniła oblicze tych nauk. Teksty zebrane w niniejszym tomie zostały przygotowane przez młode naukownice i naukowców: w trakcie doktoratu lub niedługo po jego ukończeniu, a także wyróżniające się studentki i studentów studiów magisterskich. Wybrałyśmy teksty różnorodne, których temat wspólny jest tak ogólny jak tytuł książki: kobiety w społeczeństwie polskim. Powstała w ten sposób plat-

---

¹ Na ten temat por. artykuł Samuela Nowaka w niniejszym zbiorze.

forma wymiany myśli, zainteresowań, informacji i różnorodnych perspektyw: ekonomicznej, socjologicznej, kulturoznawczej czy też historycznej. Tworzą one konteksty dla kategorii gender i studiów kobiecych. Interdyscyplinarność przedstawianych artykułów pokazuje, jak złożonym zjawiskiem jest tożsamość kobiet oraz wzory kobiecości. Równie istotnym wątkiem niniejszego zbioru jest opis sytuacji prawnej i ekonomicznej Polek oraz obecnego stanu i historii kobiecych ruchów społecznych. Jak widać, publikacja porusza wiele wątków i perspektyw, w odróżnieniu od już istniejącej literatury, która zazwyczaj jest tematyczna, a poszczególne książki gromadzą zwykle prace dotyczące sytuacji kobiet w danym kontekście (religii, polityki, macierzyństwa, rynku pracy etc.). Starałyśmy się wybrać interesujące artykuły z różnych dziedzin, tak aby uzyskać wszechstronne spojrzenie na te kategorie i wątki, które są szczególnie ważne, aktualne, a niekiedy kontrowersyjne dla młodych badaczy i badaczek.

Dopuszczając do głosu osoby tak młode, liczyłyśmy się z tym, iż autorki i autorzy – będąc u początków swojej kariery naukowej – dopiero zaczynają się rozwijać, zatem swoje najciekawsze spostrzeżenia i wnioski sformułują zapewne za jakiś czas. Niemniej już teraz ich prace są inspirujące, odważne i często nowatorskie. Ich analizy łączy tematyka pozycji i roli kobiety w społeczeństwie polskim – kobiety te przedstawiają w świetle refleksji często niedostępnych/nieobecnych na polskim rynku dla czytelniczek i czytelników. Co więcej, w zbiorze przedstawiamy teksty reprezentujące różne podejścia i poglądy.

Wielość dyscyplin i perspektyw, z jakich pisane są artykuły, łączy przekonanie, że granice wyznaczone przez płęć są wciąż istotne i obecne w sferze publicznej, kulturze popularnej, indywidualnej polityce tożsamości etc. Wydaje się również, iż wiele problemów, z którymi działaczki feministyczne i kobiety w ogólności borykają się od dziesiątków lat – pozostaje aktualnych. Staje się to szczególnie widoczne, kiedy przyjrzymy się ruchom kobiecym, ruchom mniejszości seksualnych czy też kobiecym/feministycznym odłamom ruchów alterglobalistycznych. Działaczki mierzą się w nich nie tylko z właściwym celem organizacji, ale i z barierami wewnętrznymi – dowodzą tego artykuły z rozdziału poświęconego kobietom w ruchach społecznych. Wynika to zresztą z szerszego problemu, jakim jest wyparcie kobiecej pamięci i doświadczenia z dominujących oficjalnie dyskursów. Elżbieta Sala i Joanna Wydrych w swoich artykułach próbują się przeciwstawić męskiej perspektywie historycznej. Zaprezentowane też zostały teksty odnoszące się do „symbolicznej kobiety”, przede wszystkim matki Polki, w której kontekście wciąż jeszcze ustanawiana jest kobieca tożsamość Polek. Z kolei artykuły zebrane

w rozdziale *Kobiety w popkulturze* to analizy wizerunków kobiet – zarówno współczesnych, jak i tych z okresu PRL-u.

Niniejsza publikacja skupiona jest wokół sześciu zasadniczych problemów badawczych: macierzyństwa, sytuacji polityczno-prawnej kobiet w Polsce, popkultury, ruchów kobiecych, sytuacji ekonomicznej kobiet oraz tożsamości kobiecej.

W pierwszej części, poświęconej macierzyństwu, znajdują się dwa artykuły poruszające tę tematykę. Tekst Alicji Pałęckiej i Heleny Szczodry opiera się na badaniach autorek dotyczących wzorów macierzyństwa wśród matek osób z niepełnosprawnością intelektualną. Na podstawie literatury autorki odtwarzają wzory macierzyństwa dominujące w społeczeństwie polskim, które następnie porównują z wynikami wywiadów pogłębionych przeprowadzonych wśród kobiet posiadających dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Okazuje się, że kultywują one wzmocniony i zintensyfikowany model matki Polki, zdefiniowany jako hipermacierzyństwo, który całkowicie i nierozzerwalnie wiąże tożsamość, biografię i wszelkie aktywności matki z dzieckiem. Na specyfikę hipermacierzyństwa, oprócz klisz kulturowych oraz naleciałości historycznych, nakłada się również brak odpowiedniej infrastruktury oraz pomocy ze strony państwa. Jako że w Polsce tradycyjnie opieka nad dzieckiem jest domeną kobiet, poświęcają jej one całkowicie, na ogół przez całe życie – bowiem dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, nie rozwijając się do etapu samodzielności, nie są w stanie osiągnąć momentu opuszczenia gniazda rodzinnego. Swobodne wywiady narracyjne pomogły autorkom ukazać i zanalizować życie codzienne ich rozmówczyń, przyczyniając się do pogłębienia socjologicznej refleksji nad położeniem kobiet dzieci niepełnosprawnych intelektualnie.

W drugim artykule (*Medykalizacja ciąży i porodu w Polsce*) Zuzanna Oleś-Binczyk omawia specyfikę procesu medykalizacji ciąży i porodu, jak również podejmuje próbę odtworzenia procesu budowania współczesnego modelu macierzyństwa w Polsce. Odwołując się do historii położnictwa, ogólnoswiatowej tendencji do medykalizacji ciąży i porodu, jak również specyficznej dla naszego społeczeństwa figury matki Polki, autorka pokazuje, iż macierzyństwo, mimo że wynika z natury, jest w dużym stopniu zjawiskiem kształtowanym przez kulturę. Analiza przedstawionych wątków pozwala jej pokazać złożoność oraz uzależnienie od oczekiwań społecznych roli współczesnych matek.

Kolejna część publikacji poświęcona jest sytuacji polityczno-prawnej kobiet w Polsce i obejmuje trzy teksty. Rozpoczyna się artykułem Wojciecha Burka *Sytuacja prawna kobiet w Polsce według wybranych organów kontrolujących*

przestrzeganie traktatów z dziedziny ochrony praw człowieka przyjętych na forum ONZ, którego motywem przewodnim jest sytuacja prawna kobiet w Polsce przedstawiona przez pryzmat oceny stopnia wywiązywania się przez Polskę z zobowiązań międzynarodowych z dziedziny ochrony praw człowieka, dotyczących szeroko pojętych praw kobiet. Analiza stanowiska oenztowskich organów kontrolnych umożliwia pokazanie najważniejszych niedociągnięć i problemów prawnych kobiet. Należą do nich przede wszystkim: dyskryminacja na rynku pracy (w szczególności w zakresie wynagrodzenia), brak zagwarantowania praw reprodukcyjnych oraz szeroko pojęta przemoc wobec kobiet (domowa, molestowanie seksualne, przypadki handlu ludźmi itp.).

Podobne zagadnienie w artykule *Problemy równouprawnienia kobiet w Polsce a działalność legislacyjna partii politycznych* podejmuje Arkadiusz Łukaszewicz. Autor analizuje aktywność władzy ustawodawczej w dziedzinie praw kobiet w trakcie trzech ostatnich kadencji parlamentu (2001–2010). Przegląd programów partii politycznych oraz projektów ustaw kierowanych przez nie na forum Sejmu oraz projektów Senatu wskazuje, zdaniem autora, iż większość zmian dokonanych w ostatnich latach w prawie dotyczącym równouprawnienia kobiet to tylko nieznaczne modyfikacje istniejących już przepisów, które w żaden sposób nie wpływają na realny status społeczny, ekonomiczny bądź polityczny kobiet.

Paulina Sekuła natomiast w artykule *Kobiety na stanowiskach politycznych. Realia polskie w perspektywie porównawczej* koncentruje się na obecności i reprezentacji kobiet w sferze politycznej. Opierając się na polskich i międzynarodowych badaniach sondażowych dotyczących postaw i zachowań politycznych oraz danych urzędowych, autorka pokazuje zaangażowanie Polek w administracji państwowej, partiach politycznych, parlamencie i rządzie oraz samorządzie terytorialnym w latach 1989–2009. Porównanie realiów polskich z odpowiednimi wskaźnikami obecności kobiet w przestrzeni politycznej w innych krajach dowodzi, że w Polsce nadal mamy do czynienia z wyraźną dysproporcją płci w obecności na wysokich stanowiskach instytucji politycznych.

Trzecia część niniejszej książki dotyczy kwestii ekonomicznych, uwzględniających kobietą perspektywę. Zawarte w niej artykuły mają silny, praktyczny wydźwięk – pokazują konkretne pomysły oraz rozwiązania, które mogłyby wpłynąć na polepszenie sytuacji kobiet w szeroko rozumianej sferze rynku. Zofia Łapniewska w swoim artykule przybliży termin „budżetowanie pod kątem płci”, który jest wciąż słabo obecny w polskim dyskursie ekonomicznym, zawłaszczonym przez zwolenników neoliberalizmu i eliminującym za-

gadnienia takie jak np. nierówności płciowe na rynku pracy. Autorka uważa, że zadaniem ekonomii jako nauki społecznej jest zapobieganie różnorodnym podziałom i wykluczeniom społecznym. Jednym z możliwych rozwiązań jest zatem „budżetowanie pod kątem płci” (*gender budget*), a więc takie projektowanie budżetu, które uwzględniałoby kwestię płci na wszystkich szczeblach procesu budżetowego, dążąc do zniwelowania nierówności pomiędzy kobietami a mężczyznami. W artykule zostały nakreślone podstawowe założenia, cele oraz sposób wdrażania *gender budget*, na podstawie doświadczeń tak międzynarodowych, jak i polskich.

Z kolei artykuł Anny Zachorowskiej-Mazurkiewicz *Kobiety i transformacja – spojrzenie na pozycję kobiet w społeczeństwie polskim z perspektywy ekonomii feministycznej* poświęcony jest gospodarce opiekuńczej w perspektywie teorii ekonomicznej. W pierwszej części artykułu autorka wprowadza w zagadnienia ekonomii feministycznej, dla której kategoria płci stanowi podstawę analizy. Podobnie jak w artykule Zofii Łapniewskiej, pojawia się tu refleksja na temat nikłej obecności tego nurtu ekonomii w Polsce. Następnie autorka zarysowuje sytuację kobiet na rynku pracy i w gospodarstwie domowym w kontekście transformacji systemowej, analizując, w jaki sposób wolny rynek i ograniczenie aktywnej roli państwa w gospodarce wpłynęły na ich sytuację życiową.

Problematyka polskiej popkultury, która stanowi rdzeń następnego rozdziału, została omówiona w różnorodny sposób w kilku artykułach. Karol Haratyk, Paulina Haratyk oraz Paweł Rams analizują typowo męską (chłopięcą) formę, jaką jest komiks okresu PRL-u. Ich zdaniem postacie kobiece pełnią nie tylko funkcje estetyczne, ale przede wszystkim etyczne – stanowią „wsparcie moralne” bohaterów fabuły. Ich spostrzeżenia okazują się w pewien sposób zbieżne z wnioskami Anny Gیزی-Poleszczuk i Mirosławy Marody, zajmujących się peerelowską prasą kobiecą. Jak zauważają autorka i autorzy, kobieta niemal zawsze występuje po stronie „dobra” w binarnie podzielonym świecie i jest gwarancją prawidłowych wyborów męskiego bohatera.

Wątek wzajemnych implikacji między wzorami kobiecości, popkulturą i jej uproszczonymi przekazami pojawia się również w tekście Eweliny Ciaputy. Autorka pokazuje, iż polskie kino popularne posługuje się stereotypami kobiecości oraz utrzuca męską tożsamość poprzez umieszczenie jej w opozycji do kobiecej. Tendencja ta wynika przede wszystkim z faktu, że kino głównego nurtu tworzone jest przez mężczyzn (jako przykłady autorka wskazuje najpopularniejsze w ostatnich latach filmy: *Testosteron*, *Lejdis* i *Idealny facet dla mojej dziewczyny* duetu Konecki – Saramonowicz), podczas gdy filmowa twórczość kobieca stanowi znacznie mniej popularną, ambitną alternatywę, prezentując złożoność sytuacji kobiet zróżnicowanych pod względem takich czynników

jak wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie. Jak podkreśla autorka artykułu, taki uproszczony portret kobiety w polskim kinie stanowi jego tradycję.

Odmienne podejście prezentuje Samuel Nowak, który w swoim artykule bierze na warsztat plakat Partii Kobiet, film *Lejdis* oraz teledysk Agnieszki Chylińskiej. Do ich analizy autor proponuje wykorzystać kategorię *potrójnego nałożenia*, a więc rozwinięcie pojęcia *double entanglement* ukutego przez Angelę McRobbie. Charakteryzuje ono konserwatywną modernizację, w której idee feminizmu i postfeminizmu zderzają się z neokonserwatywnymi wartościami. Analizując polskie produkty popkultury, autor dowodzi użyteczności zaproponowanych narzędzi teoretycznych. Pozwalają one spojrzeć na omawiane problemy z uwzględnieniem kontekstu, w którym są osadzone, a co za tym idzie – uniknąć błędu, który popełniała m.in. w swych wczesnych pracach McRobbie, a który do tej pory robi wiele polskich badaczek i badaczy analizujących teksty kultury za pomocą pojęć wypracowanych w zachodnim kontekście.

Problematyka ruchów kobiecych stanowi punkt wyjścia kolejnej części książki. Postulat odzyskania kobiecej historii stawia Elżbieta Sala, która opisuje dzieje polskiego feminizmu, podejmując próbę włączenia ich w polską narrację historyczną. W artykule przytoczone zostają zjawiska oraz prace feministek pierwszej fali wskazujące na obecność kobiet i ich znaczenie dla polskiej historii. Przemilczenie ich roli w dominującym dyskursie skutkuje deprecjonowaniem roli feministek oraz kobiet w ogóle, aż do chwili obecnej. Sala zauważa także brak ciągłości między dorobkiem sufrażystek a współczesnymi autorkami feministycznymi.

Z kolei Dorota Nowok, również odwołując się do historii, przybliży pojęcie anarchofeminizmu oraz przeszłość jednej z najważniejszych organizacji tego ruchu: hiszpańskich Mujeres Libres (Wolnych Kobiet). Jej artykuł osadzony jest w historycznym kontekście rewolucji społecznej i wojny domowej z 1936 roku oraz reżimu Franco. Autorka analizuje rozwój i upadek organizacji, jej propagandę oraz związki z innymi ruchami. Zastanawia się także nad polską tradycją anarchofeminizmu, podkreślając aktualność niektórych problemów, z którymi walczyły anarchofeministki pierwszej połowy XX wieku.

Ostatni artykuł tej części autorstwa Agnieszki Weseli odtwarza specyficzny wycinek ruchu LGBTQ, jakim jest działalność homo- i biseksualnych kobiet w jego ramach. Taki opis staje się potrzebny w sytuacji, w której ruch LGBTQ jest utożsamiany z ruchem gejowskim, a kobiety i osoby transseksualne i queer stają się powtórnie niewidoczne. Artykuł podzielony jest na kilka części. W pierwszych trzech Weseli przedstawia w ujęciu chronologicznym

widzialność i działalność lesbijek i biseksualistek na tle sytuacji osób nieheteroseksualnych w Polsce oraz historii ruchu na rzecz praw LGBT po 1989 roku. Kolejne rozdziały dotyczą społeczności internetowych lesbijek i biseksualistek, sojuszy w działalności publicznej, działań poza systemem, obecności w kulturze, mediach, rozrywce i sporcie.

Ostatnia część niniejszej antologii obejmuje trzy artykuły, które pokazują złożoność oraz wielowątkowość problematyki kobiecej tożsamości. Praca Aleksandry Migalskiej oparta jest na pamiętniku transseksualistki Ady Strzelec, jednej z pierwszych w Polsce osób, które zdecydowały się na operacyjną zmianę płci. Migalska przywołuje jej narrację, odtwarzając sposoby, w jakie Ada Strzelec postrzega swoje ciało. Artykuł ukazuje zatem, jak reprodukowana jest kobiecość – zarówno przez transseksualistki, jak i, w szerszym kontekście, przez kobiety w ogóle.

Z innej perspektywy na kwestię tożsamości spogląda Joanna Wydrych, skłaniając nas do refleksji nad powiązaniem między tożsamością płciową a narodową. W swoim artykule przytacza szereg relacji potwierdzających tezę, iż doświadczenia Żydówek podczas Holokaustu różniły się od doświadczeń mężczyzn – ofiar Zagłady. To oblicze historii jest jednak zapominane, wypierane przez przekazy o przemocy wobec mężczyzn, które stały się uogólnioną narracją o cierpieniu całego narodu. Za Myrną Goldberg autorka zauważa, iż „żadna męska narracja nie uwzględni takiego kobiecego doświadczenia jak – ciąża, gwałt, molestowanie seksualne, menstruacja, aborcja, poród, śmierć dziecka czy oddzielenie od niego”.

Rozdział zamyka praca Agnieszki Pasieki dotycząca relacji pomiędzy religijnością, aktywnością kobiet i władzą Kościoła w Polsce. Opierając się na swoich badaniach prowadzonych w jednej z gmin południowo-wschodniej Polski, autorka przedstawia historie trzech generacji mieszkanek wsi. Pokazuje, jak kobiety w wieloreligijnej wspólnotie budują własną tożsamość i autonomię oraz podejmują strategie pozwalające im ugruntować swoją pozycję w lokalnej społeczności. Podkreślając związek pomiędzy wiejską religijnością a lokalną tradycją i podtrzymywaniem wspólnotowych więzi, autorka dowodzi, iż to kobiety są głównymi aktorkami miejscowej sfery publicznej i mediatorkami lokalnej kultury.

* * *

Na zakończenie pragniemy wyrazić wdzięczność osobom, które wspierały nas na wszystkich etapach realizacji tego projektu wydawniczego. Dziękujemy Autorkom i Autorom za przyjęcie zaproszenia do udziału w naszym przedsięwzięciu naukowym. Składamy podziękowania Pani dr

hab. Małgorzacie Radkiewicz, recenzentce tej pracy, za wsparcie oraz cenne sugestie. Słowa wdzięczności za dofinansowanie kierujemy do Profesora Marka Kuci – Dyrektora Instytutu Socjologii UJ, a także do całego Wydziału Filozoficznego UJ, Towarzystwa Doktorantów UJ, Fundacji Studentów i Absolwentów UJ „Bratniak” oraz Rady Kół Naukowych UJ.

Alicja Pałęcka
Helena Szczodry
Marta Warat